

ΔΙΔΑΓΜΕΝΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

ΕΝΟΤΗΤΑ 3

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΩΣ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΥΔΑΙΜΟΝΙΑ

Ε. Αναλυτική ερμηνευτική προσέγγιση

Μήτε νέος... κοπιάτω φιλοσοφῶν

Ο Επίκουρος ξεκινά την επιστολή του προς τον Μενουκέα με μια άμεση παραίνεση τη φιλοσοφία, η οποία απευθύνεται σε ανθρώπους κάθε ηλικίας, με χρήση μάλιστα προστακτικής έγκλισης (μήτε μελλέτω ... μήτε κοπιάζω). Οι νέοι δεν πρέπει να καθυστερούν να εισέλθουν στον κόσμο της φιλοσοφίας και να το αναβάλλουν με τη σκέψη ότι είναι νωρίς για τους ίδιους και ότι έχουν πολύ χρόνο μπροστά τους για μια τέτοια ενασχόληση. Αλλά και οι γέροι, όσοι είναι πια περασμένης ηλικίας, δεν είναι σωστό να θεωρούν πως είναι πλέον αργά για τους ίδιους να καταπιαστούν με τη φιλοσοφία, πως δεν έχουν κανένα όφελος πλέον απ' αυτή, και σκεπτόμενοι τον κόπο και τον χρόνο που απαιτεί, κουρασμένοι καθώς είναι από τα χρόνια, να απέχουν απ' αυτήν. Η άποψη αυτή για τους νέους και τους γέροντες αιτιολογείται στην επόμενη ημιπερίοδο, η οποία συνδέει τη φιλοσοφία με την υγεία του ανθρώπου: οὔτε γάρ ἄωρος οὐδείς ἔστιν οὔτε πάρωρος πρὸς τό κατὰ ψυχὴν ὑγιαῖνον.

Στην εισαγωγική θεματική πρόταση της παραγράφου είναι έντονος ο προτρεπτικός χαρακτήρας και η γενίκευση της προτροπής του, με την αναφορά στα δύο ηλικιακά άκρα (μητε νέος ... μητε γέρων). Ο φιλόσοφος απευθύνεται σε όλους τους ανθρώπους ανεξαρτήτως ηλικίας. Η φιλοσοφία δεν προϋποθέτει κάποιο ηλικιακό όριο είτε αφετηρίας είτε τέλους. Παιδιά, νέοι, ενήλικες, ηλικιωμένοι μπορούν και καλούνται να φιλοσοφήσουν. Είναι προφανές ότι ο Επίκουρος διαφοροποιείται με αυτήν την προτροπή του από την πλατωνική θέση ότι στη σπουδή της φιλοσοφίας, της διαλεκτικής, μπορεί να εισέλθει μόνο ένας ώριμος πνευματικά και πεπαιδευμένος άνθρωπος, ύστερα από μακροχρόνια προετοιμασία. Στην Πολιτεία αναφέρει ο Πλάτωνας σχετικά (537d) ότι όταν αυτοί περάσουν τα τριάντα χρόνια τους, επιλέγοντας τους

καλύτερους, πρέπει να τους δώσεις μεγαλύτερα αξιώματα και να εξετάζεις με τη δύναμη της διαλεκτικής ποιος είναι ικανός χωρίς τη βοήθεια της όρασης και των άλλων αισθήσεων να προσεγγίζει αληθινά το καθ'αυτό (ον) και (539b) αναρωτιέται αν λοιπόν δε χρειάζεται μεγάλη προσοχή να μη δοκιμάσουν τη διαλεκτική όσο είναι νέοι; Διότι πιστεύω ότι δε σου διαφεύγει ότι οι νεαροί, μόλις πρωτοδοκιμάσουν τη διαλεκτική, κάνουν κατάχρησή της σαν παιχνίδι, χρησιμοποιώντας τη συνεχώς και μιμούμενοι όσους εξετάζουν άλλους και οι ίδιοι εξετάζουν άλλους και χαίρονται σαν τα σκυλάκια με το να τραβούν και να ξεσκίζουν με τον λόγο όσους βρεθούν μπροστά τους και (540a) πόσο χρόνο ορίζεις γι' αυτό, ρώτησε. Δεκαπέντε χρόνια, είπα εγώ. Όταν φτάσουν στα πενήντα όσοι θα έχουν βγει αλώβητοι και θα έχουν αριστεύσει από κάθε άποψη και στα πρακτικά ζητήματα και στις επιστήμες, πρέπει πια να οδηγηθούν στο τέλος και να αναγκαστούν, υψώνοντας τα λαμπερά μάτια της ψυχής τους, να ατενίσουν αυτό που χαρίζει φως σε όλα.

Η άποψη του Επίκουρου είναι διαφορετική από του Πλάτωνα για την ενασχόληση με τη φιλοσοφία. «Να αφήσουμε τα παιδιά να προαισθανθούν, να συναντήσουν, να αντιμετωπίσουν, να επιχειρηματολογήσουν, να περιπλανηθούν στα σύνορα, να βαδίσουν στο μονοπάτι της ερώτησης για το νόημα. Να βρουν τρόπους προσέγγισης στη φιλοσοφία, να στοχάζονται πάνω σε αυτό που είναι να είσαι άνθρωπος». Η προτροπή του αυτή για την αναγκαιότητα της πρώιμης διδασκαλίας της φιλοσοφίας υιοθετήθηκε από τους μεταγενέστερους Montaigne, Walter Benjamin, Karl Jaspers, Arthur Liebert, Hermann Nohl, Leonard Nelson κ.ό., όμως στην πράξη ποτέ δεν εφαρμόστηκε μια σχετική διδακτική παρέμβαση. Ο Ι. Kant τον 18^ο αιώνα υποστήριξε ότι οι άνθρωποι πρέπει να μάθουν να σκέπτονται από μικρή ηλικία. Ο G. Matthews τον 20^ο αιώνα διατύπωσε την άποψη ότι τα παιδιά είναι πολύ κοντά στη σκέψη ενός φιλοσόφου. Έχουν αυθόρμητες φιλοσοφικές θεωρίες και αν τους δοθεί η ευκαιρία, μπορούν να προσεγγίσουν κάτι με κριτική σκέψη και ενδιαφέρον. Τη δεκαετία του 1970, ο M. Lipman θα διατυπώσει την υπόθεση, την οποία και θα επαληθεύσει, ότι τα παιδιά έχουν τη δυνατότητα, με την παρουσία κατάλληλου κινήτρου να συζητούν φιλοσοφικά ζητήματα, όπως η φιλία ή η απόρριψη, σεβόμενα τους συνομιλητές τους και χρησιμοποιώντας επιχειρήματα με δημιουργική και κριτική σκέψη. Οι νέοι μπορούν να αφομοιώσουν θετικά στοιχεία από την

εκπαίδευση, αρκεί ο στόχος της να είναι η καλλιέργεια της ικανότητας σκέψης και όχι η στείρα απομνημόνευση και η απόκτηση γνώσεων. Ο Lipman άσκησε κριτική απέναντι στο σύστημα εκπαίδευσης της εποχής του, το οποίο, θέτοντας ως υψηλότερο στόχο τη γνωστική ανάπτυξη των παιδιών, δεν προωθούσε τη νόησή τους και δεν έδινε τη δυνατότητα ανάπτυξης των ικανοτήτων και της κριτικής τους σκέψης, αφού στερούνταν και των στοιχειωδών ακόμα κριτικών δεξιοτήτων, προκειμένου να αντιμετωπίσουν προβλήματα κοινωνικής, πολιτικής, ακόμα και ακαδημαϊκής φύσης. Ενθουλάκωσε δε στο διδακτικό του μοντέλο την έννοια της «κοινότητας», μετασχηματίζοντας τη σχολική τάξη σε «κοινότητα έρευνας» (Community of inquiry) και εγκαθιστώντας τον «κοινοτικό διάλογο» ως θεμελιώδη πρακτική».

Σε ένα γενικότερο πλαίσιο στην προτροπή του Επίκουρου διακρίνουμε τη βασική θέση του πως η φιλοσοφία είναι για όλους και κανείς δεν μπορεί να αποκλείσει κάποιον απ' αυτήν και τα οφέλη της. Αυτή η προτροπή αποδεικνύει και τις δημοκρατικές απόψεις του φιλοσόφου, οι οποίες βρήκαν εφαρμογή και στον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας της σχολής του. Ο Κήπος του Επίκουρου ήταν μια ανοιχτή σε όλους σχολή και η φιλοσοφία του ήταν στη διάθεση οποιουδήποτε επιθυμούσε την επαφή μαζί της.

Φιλοσοφεῖν

Η επικούρεια θεώρηση για τη φιλοσοφία τη συνδέει με τη μελέτη των φυσικών φαινομένων (φυσιολογία) και εντάσσει την άσκησή της στον ευρύτερο χώρο μιας κοινότητας φίλων (συμφιλοσοφεῖν). Ο σκοπός της φιλοσοφίας στον ανθρώπινο βίο είναι διπλός: θεραπευτικός, καθώς απαλλάσσει τον άνθρωπο από τον φόβο για τη φύση, τους θεούς, τον θάνατο και τον πόνο, και διδακτικός, καθώς μαθαίνει τον άνθρωπο να βρίσκει τα όρια του πόνου και της ηδονής.

Η φιλοσοφία αποτελεί το μέσο για την ηθική τελείωση του ανθρώπου. Ο Σέξτος ο Εμπειρικός, φιλόσοφος και γιατρός του 2^{ου} αι. μ.Χ., παραθέτει τον επικούρειο ορισμό της φιλοσοφίας: «Η φιλοσοφία υπηρετεί τη ζωή και έχει μοναδικό σκοπό, όπως κάθε γνώση η ενέργεια, να φέρει τη γαλήνη και την ευτυχία». Στο απόσπασμα 221 ο Επίκουρος προσδιορίζει τη λειτουργία

της φιλοσοφίας και τον ρόλο του φιλοσόφου: «Μάταιος είναι ο λόγος του φιλοσόφου που δε θεραπεύει κανένα ανθρώπινο πάθος. Γιατί, όπως η ιατρική δεν ωφελεί παρά μόνο αν θεραπεύσει τις ασθένειες του σώματος, έτσι και η φιλοσοφία δεν προσφέρει τίποτα παρά μόνο αν διώχνει τα πάθη της ψυχής».

Οὔτε γὰρ ἄωρος οὐδεὶς ἐστὶν οὔτε πάρος πρὸς τό κατὰ ψυχὴν ὑγιαῖνον

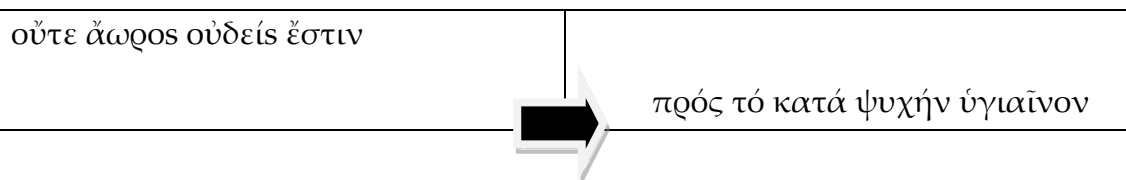
Βασική θέση του Επικούρου για τη φιλοσοφία είναι πως αυτή διασφαλίζει την υγεία της ψυχής, όπως η ιατρική την υγεία του σώματος. Αναφέρει χαρακτηριστικά ο ίδιος (Επικούρου Προσφώνησις, 54) ότι δεν πρέπει να προσποιούμαστε ότι φιλοσοφούμε, αλλά να φιλοσοφούμε πραγματικά· γιατί δεν έχουμε ανάγκη να φαινόμαστε υγιείς, αλλά να είμαστε στ' αλήθεια υγιείς. Η επιδίωξη της υγείας αφορά κάθε περίοδο του ανθρώπινου βίου. Όπως δεν υπάρχει ηλικία στην οποία ο άνθρωπος μπορεί να παραμελεί τη σωματική του υγεία, έτσι δεν μπορεί να υπάρχει ηλικία στην οποία να παραμελεί την ψυχική του υγεία. Στη νεανική ηλικία αρχικά, όταν ο άνθρωπος βρίσκεται στην πρώτη φάση της ζωής του και πιστεύει πως έχει στη διάθεσή του πολύ χρόνο μπροστά του για τέτοιου είδους φροντίδα ή πως η φροντίδα αυτή θα γινόταν καλύτερα στα επόμενα χρόνια, λόγω και των γνώσεων και της εμπειρίας και της ωριμότητας, που θα προστίθενται με τον χρόνο, πρέπει να κατατάσσει στις προτεραιότητές του την ενασχόληση με τη φιλοσοφία. Ούτε βέβαια και προς το τελευταίο διάστημα του βίου τους, οι ηλικιωμένοι πρέπει να παραμελούν τη φιλοσοφία, κουρασμένοι πια από τη ζωή και πιστεύοντας πως ο σχετικά λίγος χρόνος ζωής που τους απομένει είναι περιττό να αφιερωθεί σε αυτή τη μέριμνα, καθώς δεν μπορεί πια να τους προσφέρει ουσιαστική βελτίωση του βίου τους. Εφόσον ο Επίκουρος θεωρεί τη φιλοσοφία ως το βασικό μέσο για την επίτευξη της ψυχικής υγείας, θεωρεί όχι απλώς απαραίτητη αλλά επιτακτική την καλλιέργειά της σε κάθε ηλικία και γι' αυτό η αναφορά του κινείται στα δύο ηλικιακά άκρα, τη νεότητα και τα γηρατεία.

Η ψυχική οδύνη, ο σωματικός πόνος και η συνακόλουθη ταραχή της ψυχής είναι για τον Επίκουρο οι παγίδες που έχουν στηθεί στον ήρεμο ρου της ζωής και, επομένως, της ευδαιμονίας. Η ζωή μας ασθενεί μία

αντικειμενική περιγραφή των συμβάντων που τη συνθέτουν θα αποτελούσε ολόκληρη παθολογία. Εν τοιαύτη περιπτώσει η φιλοσοφία, ή καλύτερα η άσκηση που λέγεται φιλοσοφία, αποκτά μία πολύ συγκεκριμένη αξία και λειτουργία: είναι θεραπεία, φάρμακο, μέσο για την αποκατάσταση της χαμένης υγείας. Η φιλοσοφική ιατρική είναι η μόνη που μπορεί να αντιμετωπίσει και να εξαλείψει αυτή την ασθένεια, να ξαναδώσει δύναμη σε έναν ζωικό ιστό που, εγκαταλειμμένος στον εαυτό του, βαίνει προς τη φθορά. Με δύναμη και αισιοδοξία ο Επίκουρος υποστηρίζει ότι η κατάσταση της υγείας, δηλαδή η νίκη κατά της δουλείας και η απελευθέρωση, υπάρχει πραγματικά, είναι εφικτή· αυτή η κατάσταση, που ισοδυναμεί με την ευδαιμονία, είναι η ηδονή. Όμως θα μπορούσε να αντιτάξει κανείς ότι υπάρχει ένα δεινό που αιωρείται απειλητικά πάνω από τη ζωή και την καθορίζει, μια ασθένεια για την οποία δεν υπάρχει γιατρεία: ο θάνατος. Στην απάντηση που δίνει ο Επίκουρος στο ερώτημα αυτό αντιλαμβανόμαστε καθαρά την αποφασιστικότητα μιας φιλοσοφικής θέσης, που θεωρεί την ατομική ζωή απαραβίαστο ορίζοντα και, επομένως, μοναδικό πραγματικό πεδίο αναφοράς. Ο θάνατος, απαντά ο Επίκουρος, δεν υπάρχει, βρίσκεται έξω από αυτόν τον ορίζοντα, είναι κυριολεκτικά καθαρή απουσία. Εάν η ζωή είναι ένα σύνολο εμπειριών και αισθήσεων μαζί με την επίγνωσή τους, ο θάνατος, σηματοδοτώντας το τέλος της ζωής, είναι κάτι εντελώς διαφορετικό από το άτομο που νιώθει και έχει συνείδηση· συνεπώς δε μας αφορά, δεν μπορεί να αγγίξει το εγώ μας.

Η συλλογιστική πορεία του Επικούρου

Ο Επίκουρος, αφού προέταξε την προτροπή του σε νέους και ηλικιωμένους για φιλοσοφία, παραθέτει και τη στήριξή της με δύο συμμετρικές αιτιολογήσεις, προλαμβάνοντας με διαλογικό ύφος τις υποθετικές αντιρρήσεις της καθεμιάς πλευράς:

οὔτε πάρωρος (οὐδεὶς ἔστιν)	
-----------------------------	--

Κανείς, άρα ούτε και οι νέοι, δεν πρέπει να θεωρεί τον εαυτό του ανώριμο για τη φιλοσοφία.

Κανείς, άρα ούτε και οι ηλικιωμένοι, δεν πρέπει να θεωρεί τον εαυτό του υπερώριμο γι' αυτήν (ότι δηλαδή έχει παρέλθει πια στη ζωή του η ώριμη για τη φιλοσοφία περίοδος).

Και για τις δύο ηλικιακές ομάδες το επιχείρημα που προβάλλεται από τον φιλόσοφο και που είναι σύμφωνο με τις αρχές της φιλοσοφίας του είναι το ίδιο: Κάθε ηλικία επιδιώκει την ψυχική της υγεία. Το ζητούμενο της ψυχικής υγείας αφορά όλο τον βίο του ανθρώπου, ανεξάρτητου ηλικίας.

Η μορφή που θα μπορούσε να λάβει η επιχειρηματολογία του Επίκουρου είναι η εξής:

1η προκείμενη: Η ψυχική υγεία αποτελεί ζητούμενο για όλους, νέους και ηλικιωμένους

2η προκείμενη: Η φιλοσοφία αποτελεί το μέσο για την εξασφάλιση της ψυχικής υγείας.

Συμπέρασμα: Όλοι, νέοι και ηλικιωμένοι, πρέπει να φιλοσοφούν.

Επειδή ο Επίκουρος απευθυνόταν σε ένα ευρύ και ετερόκλητο κοινό -η σχολή του ήταν ανοικτή σε όποιον το επιθυμούσε-, το οποίο πιθανόν να μη διέθετε φιλοσοφική και επιστημονική προπαιδεία, προσπαθούσε να απαλλάξει τον λόγο του από στερεότυπα σχήματα του φιλοσοφικού λόγου και εξειδικευμένους τεχνικούς όρους. Αυτή του η επιλογή έκανε τη φιλοσοφία του προσιτή στο ευρύ κοινό και αποτέλεσε, μαζί με το περιεχόμενό της, έναν βασικό λόγο για την επιβίωση και τη διάδοσή της στον ελληνορωμαϊκό κόσμο.

Ὁ δέ λέγωνμηκέτι είναι

Ο Επίκουρος συνδέει τη φιλοσοφία με την ευδαιμονία. Ο άνθρωπος μπορεί να οδηγηθεί στην ευδαιμονία μέσω της φιλοσοφίας. Γι' αυτό λοιπόν και όποιος θεωρεί πως δεν είναι ακόμη ο κατάλληλος χρόνος για ενασχόληση με τη φιλοσοφία ή πως έχει περάσει πλέον αυτός ο χρόνος,

είναι σαν να εννοεί πως δεν έχει φτάσει ακόμη ή έχει παρέλθει ο κατάλληλος χρόνος για την ευδαιμονία του ανθρώπου. Είναι παράλογο όμως να μην επιδιώκει ο άνθρωπος σε κάθε χρονική περίοδο του βίου του την ευδαιμονία. Στη διατύπωση της συλλογιστικής του φιλοσόφου παρατηρούμε πως το αρχικό επιχείρημα της πρώτης περιόδου αναδιατυπώνεται στη δεύτερη περίοδο με όρους συνωνυμίας:

- ἄωρος = μήπω ὑπάρχειν ὥραν / μήπω παρῆναι τήν ὥραν
- πάρωρος = παρεληλυθέναι τήν ὥραν / μηκέτι εἶναι τήν ὥραν
- πρὸς τό κατά ψυχὴν ὑγιαῖνον = πρὸς εὐδαιμονίαν

Όπως για τους περισσότερους φιλοσόφους της αρχαιότητας, έτσι και για τον Επίκουρο η ευδαιμονία αποτελεί τον τελικό σκοπό στον ανθρώπινο βίο, την κύρια επιδίωξη όλων των ανθρώπων, το απώτατο αγαθό. Φυσικά ο κάθε φιλόσοφος δίνει και ένα ιδιαίτερο, προσωπικό, περιεχόμενο στην ευδαιμονία. «Όλες οι μετασωκρατικές φιλοσοφικές σχολές συμφωνούσαν, τουλάχιστον κατ' αρχήν, στον τελικό σκοπό κάθε ηθικής θεωρίας: να διατυπώσει και να διασφαλίσει τους ικανούς και αναγκαίους όρους για την επίτευξη του φυσικού και τελικού στόχου ή σκοπού (τέλους) της ανθρώπινης ζωής και πράξης: την επίτευξη της ευδαιμονίας. [...] Για να γίνει αυτό, κανένας ανώτερος στόχος ή σκοπός δεν μπορεί να τεθεί ως τέλος της ανθρώπινης δραστηριότητας, εκτός από μια κατάσταση ικανοποίησης ή, ακόμα, μακαριότητας. Οι αρχαίοι ονόμαζαν αυτήν την κατάσταση εὐδαιμονία. Επ' αυτού όλοι συμφωνούν. Οι διαφορές εμφανίζονται όταν κανείς προσπαθεί να ορίσει το πραγματικό περιεχόμενό της».

Επειδή η επικούρεια φιλοσοφία ήταν ανοικτή σε όλους τους ανθρώπους που το επιθυμούσαν, η ευδαιμονία ήταν εφικτή σε όλους τους ανθρώπους, ανεξαρτήτως φυλετικής καταγωγής, φύλου, ηλικίας, κοινωνικής θέσης και οικονομικής κατάστασης. Η ευδαιμονία του ανθρώπου, κατά τον Επίκουρο, που αποτελεί και τον ὑψιστο σκοπό του βίου του, συνίσταται στο *ἡδέως καὶ μακαρίως ζῆν* και ως αρχή και τέλος αυτού του βίου τίθεται η ηδονή. Η ηδονή είναι το κεντρικό περιεχόμενο της ανθρώπινης ευδαιμονίας: τὴν ἡδονὴν ἀρχὴν καὶ τέλος λέγομεν εἶναι τοῦ μακαρίως ζῆν (προς Μενοικέα, 129). Στην ίδια επιστολή ο φιλόσοφος εκθέτει τις απόψεις του για το πώς εννοεί ο ίδιος την ηδονή. Συνίσταται στη μετρημένη απόλαυση φυσικών και πνευματικών αγαθών μέσα από νηφάλιο

στοχασμό και οδηγεί στην *ἀπονίαν* και στην *ἀταραξίαν*, στην ψυχική γαλήνη. Πιστεύει πως ο άνθρωπος πρέπει να επιδιώκει κυρίως την ψυχική ηδονή, την οποία ονομάζει *καταστηματική*. Αυτή η ηδονή μπορεί να απομακρύνει τον πόνο από το σώμα και την ταραχή από την ψυχή και να οδηγήσει τον άνθρωπο στην *ἀταραξίαν* της ψυχής του. Δεν απορρίπτει ωστόσο και τη σωματική ηδονή, η οποία αποτελεί και φυσική ανάγκη, αρκεί αυτή να ελέγχεται από τη φρόνηση. «Όταν λοιπόν λέμε ότι η ηδονή είναι ο σκοπός της ζωής, δεν εννοούμε τις ηδονές των ασώτων και όσες βρίσκονται στις απολαύσεις, όπως νομίζουν κάποιοι που αγνοούν, διαφωνούν ή παρερμηνεύουν τις απόψεις μας, αλλά την απαλλαγή από τον πόνο του σώματος και από την ταραχή του νου. Γιατί την ευχάριστη ζωή δεν την εξασφαλίζουν το πιστό και τα αδιάκοπα ξεφαντώματα, ούτε οι σεξουαλικές ηδονές, ούτε η απόλαυση των ψαριών και όσων άλλων προσφέρει ένα πλούσιο τραπέζι, αλλά ο νηφάλιος στοχασμός, που αναζητά τις αιτίες για κάθε επιλογή και αποστροφή, και απομακρύνει τις πεποιθήσεις που δημιουργούν την πιο μεγάλη σύγχυση στην ψυχή».

Η ευδαιμονία στον άνθρωπο σημαίνει πώς, έχοντας απαλλαγεί από τον πόνο της ζωής αλλά και τον φόβο του θανάτου, πλησιάζει τη θεϊκή φύση.

ώρα (ἄωρος, πάρωρος)

Η λέξη *ώρα* παράγεται από την ίδια ινδοευρωπαϊκή ρίζα από την οποία στα αγγλικά παράγεται η λέξη *year* (= το έτος) και σημαίνει: α) ορισμένος χρόνος, χρονική περίοδος που ορίζεται από τους φυσικούς νόμους, περίοδος του έτους, του μήνα, της μέρας· β) εποχή του έτους [οι αρχαίοι Έλληνες διέκριναν τρεις εποχές του χρόνου: το *ἔαρ*, δηλαδή την άνοιξη, το *θέρος*, δηλαδή το καλοκαίρι, και τον χειμώνα, ενώ την *ὀπώραν*, το φθινόπωρο, τη θεωρούσαν μάλλον ως ακμή του καλοκαιριού]· η ακμή του έτους· μέρος της ημέρας ή του ημερονυκτίου. Επειδή η λέξη χρησιμοποιούνταν ιδιαίτερα για να δηλώσει την καλύτερη εποχή του χρόνου, κατέληξε επίσης να σημαίνει, όπως η λέξη *καιρός*, την κατάλληλη ώρα, τη σωστή στιγμή, όπως και την καλή στιγμή της ζωής του ανθρώπου, δηλαδή τη νεότητα, ή (αρκετές φορές στην αττική διάλεκτο) την ώριμη ηλικία, μετά τη νεότητα και πριν τα γηρατειά. Μέσα σε αυτό το σημασιολογικό πλαίσιο προέκυψε η απρόσωπη έκφραση *ωρα έστί* (= είναι η κατάλληλη στιγμή, είναι ο κατάλληλος χρόνος για να γίνει

κάτι) και το επίθετο ωραίος (= αυτός που γίνεται την κατάλληλη στιγμή, που βρίσκεται στην ακμή του, ο ώριμος). Στη μυθολογία, οι Ωρες, κόρες του Δία και της Θέμιδος, ήταν τρεις: η Ευνομία, η Δίκη και η Ειρήνη, προστάτευαν δε τις εποχές του έτους και τους καρπούς κάθε εποχής, και θεωρούνταν αιτίες της ωριμότητας και της τελειότητας όλων των φυσικών πραγμάτων, κυρίως δε της ακμής και της ομορφιάς του ίδιου του ανθρώπου.

Ώστετῶν μελλόντων

Η τρίτη περίοδος του κειμένου επαναδιατυπώνει με δεοντολογικό τρόπο το συμπέρασμα του Επίκουρου (**Ώστε φιλοσοφητέον καί) νέω καί γέροντι**) αιτιολογώντας και στηρίζοντας την αναγκαιότητα ενδοσκοπήσης της κάθε ηλικιακής ομάδας. Οι ηλικιωμένοι αφενός πρέπει να φιλοσοφούν, γιατί, στην πορεία του βίου τους προς τα γηρατειά θα ανανεώνονται και θα αντιμετωπίζουν σαν να ήταν νέοι ό,τι τους συμβαίνει, νιώθοντας, λόγω και της ωριμότητάς τους, ευγνωμοσύνη για όσα ζουν και αντλώντας νεανικά φρονήματα από την ανάμνηση των βιωμάτων τους. Οι νέοι αφετέρου πρέπει και αυτοί να φιλοσοφούν, γιατί η φιλοσοφία θα ωριμάσει τη σκέψη τους και θα τους κάνει να απαλλαγούν από τον φόβο για το άγνωστο του μέλλοντος. Με τη φιλοσοφία οι νέοι μπορούν να προβάλλουν και να θέσουν στους εαυτούς τους πιθανές καταστάσεις που θα κληθούν να αντιμετωπίσουν, να αντλήσουν γνώσεις και προβληματισμούς από την πλούσια παρακαταθήκη που υπάρχει στον χώρο της από όλους όσους την έχουν καλλιεργήσει και να δημιουργήσουν ένα σημαντικό οπλοστάσιο για την αντιμετώπιση του άδηλου μέλλοντος τους. Αυτό θα τους οπλίσει με θάρρος και θα τους απαλλάξει από τον φόβο για ό,τι πρόκειται να επακολουθήσει στον βίο τους. «Η διαφορά του γέρου από τον νέο είναι ως προς τη βιωμένη ευτυχία. Αν ο νέος έχει την ελπίδα αλλά και τον φόβο, ο άλλος έχει τη μνήμη - βασικό όρο της επικούρειας ευδαιμονίας. Βλ. Επίκουρος, *Κύρια δόξαι* XVII. Πρβ. *Επικούρου Προσφώνησις* 19, όπου ο γέρος, ξεχνώντας τα περασμένα αγαθά, γίνεται νέος: «Δεν είναι ο νέος που πρέπει να καλοτυγχίζουν, αλλά ο γέρος που έχει ζήσει καλά. Γιατί ο νέος στην ακμή του είναι ασταθής και άγεται και φέρεται από την τύχη, ενώ ο γέρος έριξε άγκυρα στα γηρατειά του όπως σε λιμάνι, και τα αγαθά για τα οποία προηγούμενως δύσκολα

ήλπιζε τα εξασφάλισε στις ευγνώμονες αναμνήσεις του». Η φιλοσοφία λοιπόν θα λειτουργήσει συμπληρωματικά για τα δύο ηλικιακά άκρα: θα προσφέρει στους ηλικιωμένους χαρακτηριστικά που υπάρχουν στη νεότητα και στους νέους χαρακτηριστικά που υπάρχουν στην περίοδο της ωριμότητας. Εξάλλου τόσο η ευγνωμοσύνη για τη ζωή, που αποτελεί το όπλο των μεγαλύτερων, όσο και η αφοβία για τα μελλοντικά δεινά ή τον θάνατο, που θα αποκομίσουν από τη φιλοσοφία οι νεότεροι, αποτελούν μια φιλοσοφική στάση ζωής. Στην ίδια επιστολή θα προσθέσει στη συνέχεια ο Επίκουρος (προς Μενουκία, 126-127): «Όποιος παραγγέλλει στον νέο να ζει καλά, ενώ στον γέροντα να έχει καλά γεράματα είναι ανόητος, όχι μόνο γιατί η ζωή έχει τις χαρές της αλλά και γιατί αυτές είναι η μελέτη του να ζει κανείς καλά και να πεθαίνει καλά [...] Πρέπει επίσης να θυμόμαστε ότι το μέλλον ούτε είναι εξ ολοκλήρου δικό μας, ούτε δεν είναι. Επομένως να μην περιμένουμε ότι σίγουρα θα είναι δικό μας, ούτε εξ ολοκλήρου να απελπιζόμαστε ότι δε θα είναι».

Αν ανασυνθέταμε με τη μορφή επιχειρήματος τη σκέψη του Επίκουρου, αυτή θα μπορούσε να λάβει την εξής μορφή:

1^η προκειμένη: Η φιλοσοφία κάνει τους ηλικιωμένους να διάγουν τον βίο τους με νεανικά φρονήματα.

2^η προκειμένη: Η φιλοσοφία κάνει τους νέους να αντιμετωπίζουν με την ωριμότητα των ηλικιωμένων το άδηλο μέλλον και να μην το φοβούνται.

Συμπέρασμα: Όλοι, νέοι και ηλικιωμένοι, πρέπει να φιλοσοφούν.

Μελετᾶν ...εἰς τό ταύτην ἔχειν

Η παράγραφος κλείνει (χαρακτηριστική η χρήση του συμπερασματικού συνδέσμου οὖν) με μια πρόταση-κατακλείδα που ανάγει στον γενικότερο σκοπό της φιλοσοφίας για τον άνθρωπο. Η φιλοσοφία μπορεί να οδηγήσει τον άνθρωπο στην ευδαιμονία, που είναι και ο κύριος και απώτατος στόχος στον ανθρώπινο βίο. Από την αξία και τη σημασία που έχει η ευδαιμονία για τον άνθρωπο προκύπτει και η σημασία του να φιλοσοφεί ο άνθρωπος. Η παρουσία ή η απουσία της ευδαιμονίας επηρεάζει καθολικά τον ανθρώπινο βίο: Όταν αυτή είναι παρούσα, ο άνθρωπος έχει εξασφαλίσει τα πάντα, ενώ, όταν αυτή απουσιάζει, όλες οι ενέργειες του ανθρώπου αποβλέπουν στην κατάκτησή της.

Η σημασία του ρήματος μελετώ είναι «φροντίζω για κάτι, δίνω προσοχή σε κάτι, το σπουδάζω», οπότε και μελέτη σημαίνει «φροντίδα, επιμέλεια, άσκηση». Στον πλατωνικό διάλογο Φαίδων (81a) ο Σωκράτης αναφέρεται στη φιλοσοφική δραστηριότητα της ψυχής ως μελέτη θανάτου. Ο Επίκουρος συμβουλεύει τον άνθρωπο να θυμάται και να μελετά διαρκώς τις βασικές αρχές της (επικούρειας) φιλοσοφίας και αναλόγως να διαμορφώνει τη ζωή του.

Το φιλοσοφικό σύστημα του Επικούρου βασίζεται στην πεποίθηση πως, αν ο άνθρωπος αποφύγει τις ψευδείς αντιλήψεις για τα πράγματα και τον κόσμο, μπορεί να οδηγηθεί στην τέλεια ηδονή και γαλήνη. Αυτό προϋποθέτει πως διαθέτει τη δυνατότητα βέβαιης γνώσης, η οποία κατά τον Επίκουρο θα προέλθει από τα αισθητηριακά δεδομένα της εμπειρίας του. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο απευθύνει την προτροπή του σε κάθε άνθρωπο για τη μελέτη όλων όσων μπορούν να συμβάλλουν στην ευδαιμονία του. Ο Κικέρωνας, παρουσιάζοντας την επικούρεια θεώρηση των πραγμάτων, αναφέρει σχετικά (De finibus, 1, 43): «Ο κυριότερος παράγοντας ταραχής στη ζωή του ανθρώπου είναι η άγνοια του καλού και του κακού, και τα λάθη σε σχέση με αυτά συχνά μας κάνουν να στερούμαστε τις μεγαλύτερες ηδονές και να βασανιζόμαστε από την πιο σκληρή ψυχική αγωνία. Πρέπει να στραφούμε στη σοφία, που θα αποτελέσει τον ασφαλέστερο οδηγό μας προς την ηδονή, εξαλείφοντας φόβους και επιθυμίες και απομακρύνοντας όλες τις μάταιες και εσφαλμένες αντιλήψεις».

(Για το περιεχόμενο και τη σημασία της ευδαιμονίας στην επικούρεια φιλοσοφία έχει γίνει λόγος παραπάνω).

Παράλληλα κείμενα

1. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ. Ηθικά Νικομάχεια. Β 2.1-4. 1103b26-1104a5

Ενδεικτικές δραστηριότητες

- 1. Να θυμηθείτε ποιος είναι ο σκοπός της φιλοσοφίας, σύμφωνα με τον Επίκουρο. Να συγκρίνετε τις απόψεις του Αριστοτέλη και του Επικούρου (Κείμενο Αναφοράς). Να λάβετε υπόψη σας και το ακόλουθο χωρίο του Επικούρου, που υπαινίσσεται τους**

Περιπατητικούς (τους μαθητές του Αριστοτέλη): «Αυτό που προξενεί ανυπέρβλητη αγαλλίαση είναι η παντελής απελευθέρωση από ένα μεγάλο κακό. Τέτοια είναι η φύση του αγαθού, αν κάποιος τη συλλάβει με σωστό τρόπο και στη συνέχεια μείνει σταθερός και δεν περιπατεί άσκοπα φλυαρώντας περί του αγαθού" (απόσπασμα 243 Usener).

2. Μια αντίστιξη συνηθισμένη στην αρχαία ελληνική σκέψη είναι ανάμεσα στον λόγον (λογική, κρίση κλπ.) και το πάθος (συναισθήματα, παρορμήσεις κ.λπ.). Με βάση τα συγκεκριμένα αποσπάσματα από τα Ηθικά Νικομάχεια του Αριστοτέλη και την Επιστολή στον Μενοικέα του Επικούρου, να κρίνετε σε ποιο άκρο της αντίστιξης δίνει έμφαση ο κάθε φιλόσοφος.